

Trzecie Ogólnopolskie Sympozjum Naukowe poświęcone historii, kulturze artystycznej i umysłowej polskich cystersów od średniowiecza do XVIII wieku.

W dniach 27–30 września 1993 r. odbyło się w Poznaniu III Sympozjum cyklu „cysterskiego” zorganizowane przez Zespół do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów w Polsce przy Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego temat brzmiał: *Dzieje, kultura artystyczna i umysłowa polskich cystersów od średniowiecza do XVIII w.*

Obrady zagał Kierownik Zespołu i Dyrektor Instytutu Historii UAM prof. dr hab. Jerzy Strzelczyk nawiązując do tematyki odbytych dotąd cysterskich sympozjów w Błażejewku (maj 1985 r.) i Gnieźnie (wrzesień 1987 r.) oraz zaprezentował program obecnej konferencji. Podobnie jak na poprzednich, sympozjum poznańskie zdołało zebrać liczne grono znawców tematyki cysterskiej z większości ośrodków akademickich w kraju i instytucji naukowych, którzy od wielu już lat podejmują tematy cysterskie, jak i liczne grono przedstawicieli młodszego pokolenia uczonych. Niestety zabrakło znawców tematyki cysterskiej z zagranicy.

Łącznie przedstawiono około 25 referatów trzydziestominutowych oraz liczne komunikaty naukowe. Organizatorzy starali się połączyć referaty pokrewne w kilka grup tematycznych. Pierwsze dwa dni obrad wypełniły referaty z zakresu szeroko pojętej problematyki fundacji cysterskich w Polsce (Śląsk, Wielkopolska, Małopolska, Pomorze Gdańskie), kultury umysłowej i duchowości cystersów. W kręgu zainteresowań ostatniego dnia sympozjum znalazły się referaty podejmujące zagadnienia kultury muzycznej u cystersów w Polsce oraz prezentujące najnowsze wyniki badań archeologiczno–architektonicznych oraz historii sztuki.

Wykład inauguracyjny pt. *Kronika Polska w twórczości dziejopiskarskiej klasztoru lubiąskiego* wygłosił Zbigniew Wielgosz (Poznań). Autor nawiązał do wcześniejszych swoich badań nad tym najstarszym

zabytkiem historiografii dzielnicowej Polski i Śląska. Wskazał na przesłanie dyplomu fundacyjnego z 1175 r., który obok *officium divinum* zawiera nakaz pracy intelektualno-literackiej szarych mnichów. Podjęli ją dopiero w drugiej połowie XIII w. Na ten czas próbuje autor objaśnić, w nawiązaniu do ostatnich badań K. Jażdżewskiego, genezę oraz chronologię powstania pomników dziejopisarskich w klasztorze lubiąskim. Najwybitniejszym jednak dziełem lubiąskiej proweniencji była *Kronika Polska* z lat 1281/1283–1285/1288, pisana z wyraźnym zarysowaną już we wstępie myślą przewodnią. Głównym przedmiotem narracji lubiąskiego dziejopisa są dzieje dynastii Piastów dolnośląskich ukazane w szerszej wspólnoty z historią Polski od czasów bajecznych do 1285 r.

Krzysztof Kaczmarek (Poznań) w referacie *Między Krakowem i Lipskiem. Prowincja szkolna polskich cystersów w średniowieczu* wskazał na zakres możliwości jakie w przedmiocie polityki edukacyjnej daje analiza uchwał Kapituły Generalnej i zarządzeń władz zakonnych. Ewolucja cystersów w poglądach na temat tzw. „misji szkolnej” tłumaczy dlaczego dopiero u schyłku wieków średnich polskie konwenty przystąpiły do rekrutacji zakonników na studia uniwersyteckie.

Pewną kontynuacją wątku dziejopisarskiego zapoczątkowanego wystąpieniem Z. Wielgosza był referat Michała Kaczmarka (Wrocław) pt. *Rozwój tradycji memoratywnej u cystersów od form prostych do w pełni wykształconego nekrologu*. Autor ukazał w nim genezę oraz funkcje zapisów memoratywnych w klasztorach księgach liturgicznych (kalendarzach, rocznikach), wyzyskał również zapiski nie publikowane dotąd z Łądu, Henrykowa, Krzeszowa. Wspomniał o liturgicznym obowiązku pamięci o zmarłych fundatorach, klasztornej klienteli, dobrodziejach. Referat M. Kaczmarka był twórczym nawiązaniem do wyników studiów nad tradycją memoratywną szkoły prof. J. Wolascha z Münster.

Wątek biograficzny w programie sesji zapoczątkował referat Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej (Toruń) pt. *Święty Chrystian – cysters – misyjny biskup Prus*. Autorka ukazała w nim próbę nowego spojrzenia na drogę życiową Chrystiana, cystersa, misjonarza, pierwszego biskupa Prus i Świętego, jednego z współinicjatorów sprowadzenia zakonu krzyżackiego do ziemi chełmińskiej, potem tak znienawidzonego i krytykowanego przez rycerzy zakonnych. W sumie referat stanowił nowy erudycyjny przyczynek do dziejów misji cysterskiej w Prusach i udziału w niej cysterskiego biskupa Chrystiana. Wspomnieć również trzeba o komunikacie Rafała Witkowskiego (Poznań) pt. *Cisterciana w zbiorach archiwalnych G. Schwengla przeora kartuzji*

kaszubskiej przybliżającym ważne poznawczo materiały dotyczące cystersów w zbiorach archiwalnych i pracach historycznych tego autora.

Popołudniową część pierwszego dnia obrad wypełniło siedem referatów poświęconych cystersom na Śląsku. Wygłosili je w kolejności: Rościsław Żerelik (Wrocław), *„Ego minimus fratrum...”. W kwestii autorstwa drugiej części Księgi Henrykowskiej*; Marek Cetwiński (Częstochowa) *Bóg, szatan i człowiek w Księdze Henrykowskiej*; Alicja Karłowska-Kamzowa (Poznań), *Cysterskie inspiracje w legendzie obrazowej o św. Jadwidze*; Andrzej Wałkowski (Zielona Góra), *Wpływy kancelaryjne skrytorium klasztoru cystersów w Pforcie na dokumenty lubiąskie*; Antoni Barciak (Katowice), *Jarosław Kazimierz, nieudana fundacja cysterska na Górnym Śląsku*; Adam Żurek (Wrocław), *Perspektywy badań nad składem osobowym śląskich konwentów cysterskich w dobie nowożytnej*; Piotr Oszczanowski (Wrocław), *W obronie cystersów śląskich w polemikach konfesjonalnych na początku XVII w.*

Pierwszy z referentów przypisał autorstwo, powstałej po 1310 r. drugiej części *Księgi Henrykowskiej* opatowi Piotrowi II, natomiast M. Cetwiński podjął próbę zinterpretowania słabo rozpoznanej dotąd warstwy światopoglądowo-filozoficznej henrykowskiej *Kroniki*.

A. Karłowska-Kamzowa wystąpiła z nową próbą odczytania źródeł inspiracji plastycznych w legendzie obrazowej o św. Jadwidze powstałej na zamówienie księcia Ludwika Brzeskiego w 1353 r. Zarówno w warstwie tekstowej źródła jak i w wyobrażeniach plastycznych legendy wykryła referentka wyraźne ślady inspiracji środowiska cysterskiego, najprawdopodobniej lubiąskiego warsztatu dziejopisarskiego.

A. Wałkowski rozpatrzył wpływy macierzystego klasztoru w Pforcie na budowę formularza i pisma najstarszych dyplomów lubiąskich, natomiast A. Barciak zbadał okoliczności, które zdecydowały o rezygnacji przez klasztor w Pforcie z inicjatywy księcia Jarosława (zmarł w 1201 r.) fundowania placówki cysterskiej w Kazimierzu na Górnym Śląsku. Także cystersi z Lubiąża nie podjęli aktywniejszej działalności gospodarczej w darowanym im kompleksie jarosławsko-kazimierzowskim.

Referat A. Żurka zapowiada podjęcie nowej inicjatywy badawczej nad składem osobowym śląskich konwentów cysterskich w dobie nowożytnej. Zaproponowany przez autora kwestionariusz badawczy dotyczy kilku dalszych istotnych pytań z zakresu tzw. socjografii zakonnej: zagadnień rekrutacji członków wspólnot cysterskich, długości życia mnichów, wykształcenia, karier itd.

Podobny temat w odniesieniu do opactw cysterskich Pomorza Gdańskiego, ze szczególnym uwzględnieniem klasztoru cystersów w Oliwie podjął Dariusz Dekański (Gdańsk).

P. Oszczanowski na przykładzie bogatej ikonografii oraz starodruków ukazał aktualność dyskusji i polemik wyznaniowych w obronie śląskich konwentów cysterskich w początkach XVII w.

Drugi dzień obrad rozpoczął referat Marka Derwicha (Wrocław) pt. *Cystersi a benedyktyni w Polsce od XIII/XIII w. do końca XIV w. Konflikt, współpraca czy koegzystencja?* Na szerokim tle powszechno-dziejowym ukazał autor wzajemne relacje tych dwóch wspólnot zakonnych, które w warunkach polskich mogły egzystować obok siebie mimo dzielących je różnic na polu religijno-materialnym, zadań politycznych (stanowisko fundatorów), udziału w życiu publicznym Kościoła i nauki.

Wiele nowych przemyśleń i ważnych ustaleń na temat dziejów zakonu cysterskiego w pierwszej połowie XV w. wniósł referat Jądwiży Krzyżaniakowej (Poznań) pt. *Polityka Władysława Jagiełły wobec klasztorów cysterskich – przyczynek do dziejów zakonu cysterskiego w I poł. XV w.* Liczba dokumentów wystawionych przez tego władcę dla klasztorów cysterskich zbiegała się z programem reformy życia monastycznego w obrębie tych wspólnot zakonnych.

Pozostała część obrad drugiego dnia sympozjum wypełniły referaty i komunikaty poświęcone fundacjom cysterskim w Wielkopolsce, Małopolsce oraz na Pomorzu Gdańskim. Wygłosili je Henryk Waraczewski (Poznań), *Proces fundacyjny klasztoru cystersów w Łądzie nad Wartą*; Beata Możejko (Gdańsk), *Związki starosty generalnego Wielkopolski Wierzbicy z klasztorem cystersów w Łądzie w latach 1352–1369*; Józef Dobosz (Poznań), *Okoliczności założenia klasztoru cystersów w Sulejowie* oraz Klemens Burowski i Wiesław Długoleński (Gdańsk), *Kopiarz dokumentów cystersów w Pelplinie z około 1425 r.* Dopelnieniem tego cyklu tematycznego był referat Jaromira Jeszke (Poznań), *Perspektywy badań nad problematyką zdrowia i chorób w kulturze cysterskiej na ziemiach polskich.*

Ostatni dzień obrad organizatorzy przeznaczyci na przedyskutowanie problematyki szeroko pojętej kultury muzycznej, historii sztuki oraz prezentacji wyników badań archeologiczno-architektonicznych cysterskich wspólnot zakonnych. Niestety w tej części obrad zabrakło kilku ważnych, wcześniej zapowiadanych wystąpień.

Słabo rozpoznanej dotąd dziedziny kultury muzycznej w klasztorach cysterskich poświęcili referaty: Tadeusz Maciejewski (Warszawa), *Kultura muzyczna cystersów w Polsce od średniowiecza po barok*

oraz Jolanta Byczkowska-Sztaba (Warszawa), *Nowo odnalezionyabytek chorałowy z dawnego opactwa cysterskiego w Krzeszowie.* Wyniki obu referatów, mimo iż była to wstępna próba rozpoznania zagadnienia, ukazały znaczący udział szarych mnichów jako twórców muzyki kościelnej, wykonawców oraz budowniczych organów.

Podobnie jak w Gnieźnie i wcześniej w Błażejewku, sympozjum poznańskie zdołało zebrać liczne grono znawców architektury i sztuki cysterskiej. Tej tematyki dotyczył referat Mariana Kutznera (Poznań), *Architektura cysterska na Śląsku*, będący rekapitulacją własnych, wieloletnich badań autora nad tym tematem. Natomiast Ewa Łużyniecka (Wrocław) wystąpiła z interesującą, choć kontrowersyjną tezą dotyczącą recepcji cysterskich wzorców europejskich w budownictwie opactwa w Lubiążu i jego filiach (Henryków, Kamieniec, Mogiła).

Kolejny referat pt. *Z zagadnień trzynastowiecznej plastyki architektonicznej małopolskiej grupy klasztorów cysterskich. Nowe materiały do badań nad warsztatem średniowiecznego rzeźbiarza* zaprezentowała Krystyna Białoskórska (Warszawa). Nawiązywał on do wcześniejszych badań autorki nad architekturą małopolskich opactw cysterskich.

W następnych referatach oraz trzech komunikatach Maria Poksińska (Toruń) przedstawiła wyniki analiz polichromii w rzeźbie i w architekturze kościołów cysterskich: Helena Dobranowicz (Katowice) zajęła się ikonografią kościoła klasztorowego wraz z cudownym obrazem Matki Boskiej Rudzkiej, natomiast Robert M. Kunkel (Warszawa) zinterpretował wschodnie skrzydła klasztorów małopolskich jako samodzielne budowle. Wspomnieć trzeba również o sprawozdaniu Barbary Stolpiak (Poznań) z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w pocysterskim obiekcie klasztorowym w Bierzwniku na Pomorzu Zachodnim oraz wystąpieniu Zofii Krzymuskiej-Fafius (Szczecin) na temat ikonografii ołtarza z Bukowa Morskiego.

Referat zamykający poznańskie sympozjum pt. *„Czas stary odmłodzony herbowym Xsiężycem”.* Mecenat artystyczny opata łądzkiego Mikołaja Antoniego Łukomskiego (1677–1750) wygłosił Jacek Witkowski (Wrocław). Dodajmy, iż bohater referatu jest uznawany przez historiografię cysterską za drugiego fundatora klasztoru łądzkiego.

Krótkiego podsumowania sympozjum dokonali Zbigniew Wielgosz oraz Alicja Karłowska-Kamzowa stwierdzając, iż wyniki obrad stanowią cenny wkład do dalszych badań nad dziejami, kulturą artystyczną i umysłową oraz życiem wewnętrznym polskich cystersów. Sympozjum poznańskie dowiodło, iż tematyka cysterska pozostaje w dalszym ciągu w centrum zainteresowania polskiej nauki historycznej.

Obradom towarzyszyła specjalna wystawa pt. *Cystersi w Polsce* zorganizowana przez Andrzeja Wyrwę, a w ostatnim dniu uczestnicy obrad odbyli wycieczkę naukową na trasie Poznań–Łąd–Gniezno.